

« مفاهیم اساسی جامعه شناسی »

نوشته: ماکس وبر

ترجمه: احمد صدارتی - ناشر، شرکت نشر مرکز، تهران، ۱۳۶۸-۱۵۹ ص

غلامعباس توسلی

این کتاب ترجمه است از قسمتی از بخش اول کتاب عظیم ماکس وبر به نام اقتصاد و جامعه یا « ویرتشافت اندگزلشافت Wirtshaft and Gesellschaft » که عنوان بخش اول آن مقولات جامعه شناختی و زیر عنوان آن مفاهیم اساسی جامعه شناسی است. به عبارت دیگر مفاهیم اساسی جامعه شناسی اثر ماکس وبر بخشی از مجموعه بزرگ چند جلدی اقتصاد و جامعه است که به سبب اهمیت ویژه اش به طور مستقل توسط سیچر Secher به زبان انگلیسی برگردانده شده و آقای صدارتی آن را از روی همان ترجمه انگلیسی به فارسی برگردانده اند. کتاب در واقع مقدمه ای است بر مجموعه آثار وبر و به روایتی کلید افکار و آراء او به شمار می رود این کتاب که مستقلاً ترجمه شده مشتمل بر یک مقدمه بیست صفحه ای از مترجم انگلیسی و هفده بخش و یک واژه نامه است و توسط نشر مرکز به چاپ رسیده است.

چند سالی است که آثار ماکس وبر جامعه شناس شهیر آلمانی در کشور ما اهمیت و جذابیتی یافته است تا بدانجا که از محدوده کلاسهای دانشگاهی و محافل آکادمیک فراتر

رفته و نظر خواننده‌های عادی و مترجمین و مؤلفان غیر دانشگاهی را نیز به خود جلب کرده است و اکنون شاهد آنیم که مترجمین غیر متخصص (آماتور) به خود جرات داده به ترجمه غیر مستقیم بخشهایی از آثار او که اصل آن به زبان آلمانی نوشته شده است و علی‌رغم صراحت بسیار، موشکافانه و پیچیده است می‌پردازند: آنچه تاکنون از جامعه شناسی ماکس وبر به زبان فارسی در اختیار داریم سه اثر معروف او یکی زیر «عنوان شهر (در گذر زمان)» و دیگری، «دانشمند و سیاست» و بالاخره «مفاهیم اساسی جامعه شناسی» است و کتاب اخیرالذکر در اینجا مورد بحث ما است.

نخست بی‌مورد نخواهد بود که نگاهی گذرا به احوال و آثار این دانشمند عالی‌مقام داشته باشیم تا اهمیت و جایگاه این کتاب کوچک او مشخص شود.

ماکس وبر ۲۱ آوریل ۱۸۶۴ در ارفورت Erfort واقع در آلمان (شرقی) پایه عرصه حیات گذاشت و در ژوئن ۱۹۲۰ در سن ۵۶ سالگی از دنیا رفت و با وسعت فکر و فسحت نظری که در رشته‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد، فرهنگ، حقوق و تاریخ ادیان داشت آثار ارزشمند و پرباری را بصورت تمام شده و ناتمام از خود برجای گذاشت که از آنجمله است کتاب «اقتصاد و جامعه» که چندی پس از مرگش توسط همسر او انتشار یافت. ماکس وبر را همگان صاحب یک اندیشه دایرةالمعارفی و عمیق می‌دانند.

وبر پسر بزرگ یک خانواده سرشناس و با فرهنگ آلمانی است که پس از تحصیلات حقوق در دانشگاه هایدلبرگ به رشته اقتصاد گرایش پیدا کرد و در عین حال به فلسفه نیز می‌پرداخت. پس از سال ۱۸۸۳ که خدمت نظام خود را به پایان رسانید، دیگر به هایدلبرگ بازنگشت و برای ادامه تحصیل به دانشگاه بران رفت و امتحانات رشته حقوق را گذراند و علی‌رغم علاقه‌اش، شغلی را در دادگاه کیفری این شهر پذیرفت. لیکن از آنجا که این شغل برایش خسته کننده و سلال‌آور بود ترجیح داد که یکبار دیگر تحصیلات خود را دنبال کند و رساله دکترای خود را زیر نظر پروفیسور مومن Mومنان زیر عنوان «تاریخ سازمانهای تجاری قرون وسطی» بارتبه عالی گذراند و در طی آن توان خود را در به کارگیری مفاهیم اقتصادی، تاریخی، حقوق و - اجتماعی به خوبی بروز دهد و تحسین و تمجید اساتید و صاحب نظران را به سوی خود جلب کرد.

در ارتباط با حرفه دانشگاهی، چنانکه پروفیسور ح-پ، ماهر در کتاب «ماکس وبر و سیاست آلمان» یادآور شده است:

«کشمکش عمیقی وجود وبر را عرصه تاخت و تاز خود قرار داده بود. او نمی‌دانست به سوی فعالیت‌های عملی روی آورد یا در زمینه‌های علمی و تدریس دانشگاهی به کار پردازد و هدف والایی را تعقیب کند. به عبارت دیگر این کشمکش برای تماسی وجود ماکس وبر اهمیت بنیادی داشت.»

برای وبر کار نظری تنها در جریان کاربرد عملی آن معنی داشت و بهمین دلیل بود که به جای اندیشه و تفکر متافیزیکی به روش شناسی علمی علاقمند شد و از سویی در فعالیتهای سیاسی نیز مشارکت داشت و از همان دوران جوانی به انجمن سیاسی اجتماعی پیوست. هدف این انجمن بهبود شرایط کار و تنظیم فعالیتهای بانکی و تجاری بود و سی خواست در حل مشکلات اجتماعی آزادی عمل بیشتری به دولت داده شود. این انجمن که مشابه «فابین های» انگلیسی به شمار می رود به سوسیالیستهای دانشگاهی معروف شده است.

پس از استادی دانشگاه برلین به استادی دانشگاه فرایبورگ و سپس در دانشگاه هایدلبرگ به سمت استاد اقتصاد برگزیده شد. در آن دوران یکی از پربارترین دوران زندگی خود را گذراند. او در ۱۸۹۴ که استادی دانشگاه فرایبورگ را پذیرفت سخنرانی آغاز کار خود را زیر عنوان «دوات ملی و سیاست آلمان» ایراد کرد که بخش اعظم تفکر سیاسی او را منعکس می کند و سوال اساسیش این بود که بورژوازی آلمانی از لحاظ سیاسی به آن چنان بلوغی رسیده است که بتواند رهبری سیاسی آلمان را در دست بگیرد، و اما پاسخ او به چنین سئوالی منفی بود، زیرا معتقد بود که برای این رهبری باید نخست ملت آلمان را متمرکز ساخت و باید به آن آموزش سیاسی داد و این آموزش باید هدف علم سیاست تلقی شود. از زندگی پرماجرا و عبرت انگیز او می گذریم و نگاهی گذرا به آراء و آثار او می افکنیم:

بی هیچ تردید آثار ماکس وبر از گسترده ترین و عمده ترین ره آوردهای اندیشه جامعه شناسی معاصر محسوب می شود. به عنوان یک اندیشمند آلمانی او متعلق به سنت کانت و فلاسفه دیگر آلمان است، لیکن به همان میزان درگیر مسائل سیاسی و اقتصادی شده است. مسائلی که در دوران او کارل مارکس مطرح کرده بود. بینش فلسفی او پیوند نزدیکی با گروه هایدلبرگ یعنی نئوکانتی ها خاصه ریکرت Rickert داشته است. وبر تمایزی را که این گروه بین علوم طبیعی و علوم تاریخی و اجتماعی قائل بودند پذیرفته بود و با همین دیدگاه بود که تفحص و کنکاش خود در ارتباط با منشاء و ماهیت نظام سرمایه داری را دنبال کرد و مفهوم «علم - اجتماعی آزاد از ارزشی» خود را مطرح ساخت. بحثهای او در مورد مشروعیت قدرت و طبقه بندی حکومتها بر اساس آن و نیز مسئله بوروکراسی و رهبری «کاریزمایی» نشان دهنده توانایی تتبع و قدرت تحلیل وسیع اوست و پیداست که در دوران کوتاه پنجاه و شش ساله سن خود نه تنها آثار عظیم نظری تمام شد بلکه توده عظیمی از مطالعات دقیق فنی در زمینه های مختلف رشته های گوناگون که بعضاً ناتمام مانده بود از خود باقی گذاشت. جالب است که ماکس وبر از یکسو به جامعه شناسی سیاسی، اقتصادی و دینی می پردازد و از سوی دیگر به جامعه شناسی هنر و موسیقی و همه این مطالعات در قالب اندیشه عقلگرایانه و تطورگرایی مغرب زمین انجام می دهد. اما کار وبر در قلمرو «متدلوژی» علوم اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار است و بخشی از این

متدلوژی تعریف مقولات و مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی است که هدفش تعیین حدود و ثغور - مبانی در روشهای علمی این رشته است. با توجه به عرصه محدود در اینجا فرصت وارد شدن به اقیانوس عظیم نظریه پردازیهای وبر نیست. بنابراین تنها به اثر بسیار کوچکش که به اعتقاد عده‌ای کلید آراء و آثار اوست و در واقع قطره‌ای از دریای دانش او را بمسما می‌نماید می‌پردازیم و این همان اثری است که در این جا ترجمه آن به اختصار معرفی و نقد می‌شود.

کتاب «مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی» وبر که به فارسی ترجمه شده است علاوه بر مقدمه مترجم انگلیسی آن «سیچر» و نیز واژه‌نامه پایانی آن هفده مفهوم کلیدی جامعه‌شناسی را تعریف و تبیین کرده است. این مفاهیم عبارتند از:

- ۱- جامعه‌شناسی «معنی» رفتار اجتماعی ۲- صور ویژه رفتار اجتماعی، ۳- رابطه اجتماعی، ۴- انواع رفتار اجتماعی، عرف و رسم، ۵- اقتدار مشروع، ۶- انواع اقتدار مشروع، قرارداد و حقوق، ۷- اعتبار اقتدار مشروع، سنت عقیده، ۸- مفهوم مبارزه، ۹- فرآیند «جماعتی شدن» و جامعه‌ای شدن روابط. ۱۰- روابط اجتماعی «بازو بسته» ۱۱- تبیین رفتار اجتماعی، نمایندگی، ۱۲- گروه صنفی و انواع آن، ۱۳- انواع اقتدار در گروه صنفی ۱۴- ماهیت اقتدار اداری و تنظیمی در گروه‌های صنفی، ۱۵- ماهیت سازمان، سازمان صنعتی، تجمع اختیاری و اجباری، ۱۶- مفهوم قدرت و سلطه ۱۷- انواع گروه‌های صنفی، سیاسی و مذهبی.

این مفاهیم بخشی از مجموعه وسیع چندجلدی، اقتصاد و جامعه است که به طور مستقل از روی ترجمه انگلیسی آن به فارسی برگردانده شده است.

نخست باید از مترجم محترم که چنین زحمتی را بر خود هموار کرده و با صرف وقت و قبول دشواریهای یک اثر عمیق و موشکافانه به ترجمه آن همت گماشته‌اند و مسئولیت این کار پرمشقت را بر عهده گرفته‌اند سپاسگزار و امیدوار باشیم که این کار شایسته سرمشق و گشایش راه باشد برای مترجمان دیگری که آثار وبر و مانند او را به طور مستقیم به دانش پژوهان و دانشجویان ایرانی معرفی کنند و امیدوار باشیم که سایر بخشهای این اثر بزرگ و آثار کلاسیک همچون «اخلاق پرتستان و روح سرمایه‌داری» و «نظریه سازمان اقتصادی و اجتماعی» نیز به فارسی ترجمه و در دسترس خوانندگان ایرانی قرارگیرد.

اما مشکلی که در این ترجمه و امثال آن اجتناب ناپذیر است اینکه همین ترجمه‌اندک که زیر عنوان «مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی» به فارسی در آمده است خود ترجمه‌ای از ترجمه انگلیسی کتاب اصلی است، ترجمه‌ای کم و بیش ناشناخته که ظرافتها و پیچیدگیها و ابهامات خاص زبان وبر را منعکس نمی‌سازد. پس بادشواری می‌توان به صحت و اعتبار ترجمه فارسی که برگردان اثری کلاسیک و جاویدان است مهر تأیید زد و مطمئن بود که زبان ویژه و تخصصی جامعه‌شناسی وبر بدون تسلط بر مجموعه آراء و نظریه‌های او و بدون مراجعه به اثر او به زبان اصلی می‌تواند ارائه شود.

نخستین مشکل، پیچیدگیهای موجود در آثار خود ویر است و دوم دشواریهایی که ناشی از ترجمه انگلیسی آن است. متأسفانه مترجم انگلیسی در برخورد با پیچیدگیهای مفاهیم مورد نظر ویر که کلید تماسی آثار اوست به نوعی ساده‌انگاری و تقلیل‌گرایی تمایل نشان داده و به خود اجازه داده است که با توجه به درجه فهم انگلیسی زبانها و برداشتی که به‌طور عادی از کلمات و مفاهیم دارند معادل را انتخاب کند به طوری که دلمشغولی مترجم برای تفهیم بیشتر مطالب به خوانندگان انگلیسی زبان، نظر او را نسبت به حفظ اصالت و ویژگیهای مفاهیم ویر تا حد عدم تعهد و بی‌قیدی بیش برده است و گویا هدفش این بوده است که با توجه به فرهنگ امروز جامعه خود را از آن مفاهیم تنها «برداشتی» داشته باشد. این ادعا را نه فقط مقایسه ترجمه انگلیسی با متن آلمانی آن آشکار می‌کند، بلکه مترجم انگلیسی در مقدمه کم‌براین ترجمه نوشته شخصاً به آن اعتراف کرده است. به‌عنوان نمونه مترجم انگلیسی اصطلاح ویژه هاندلن Handlen ویر را به‌سادگی به Behavior برگردانده (که متأسفانه در ترجمه فارسی نیز بالمال رفتار ترجمه شده است. به این دلیل که به‌زعم او خواننده انگلیسی با این مفهوم آشنائی بیشتری دارد! اعتراف مترجم انگلیسی اثر چنین است:

«ساده‌سازی» ساختهای نحوی ویر کار بیهوده‌ایست زیرا در جریان آن بخش اعظم معنای اولیه از دست می‌رود. اما این امکان هست و حتی ضروری به نظر می‌رسد که برخی از اصطلاحات وی را با توجه به کاربرد امروزی و آشناتر آن ترجمه کنیم. در نتیجه پاره‌ای از اصطلاحات که در زبان ویر چندان متداول نبوده و از آن زمان تا کنون به بخشی از «زبان مشترک» علوم اجتماعی مبدل شده‌اند برای تعیین و تشخیص معنای زبان اولیه وی به کار گرفته شده‌اند. «مترجم انگلیسی زبان اضافه می‌کند که: «برای مثال در سراسر ترجمه حاضر اصطلاح رفتار ویا کردار به‌عنوان معادل (و نه ترجمه) واژه‌ی آلمان به کار رفته است زیرا در عصر علوم رفتارگرا مضحک و نا- معقول به نظر می‌رسد که ویر را با اصطلاح دیگری به‌فرد نوآموز معرفی کنیم.» ! بله این عقیده مترجم انگلیسی کتاب مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی است! واقعاً استدلال عجیب و مضحکی به نظر می‌رسد و نظرات ویر را به نوعی رفتارگرایی تقلیل می‌دهد»، تمام همت ویر و اصالت کارش در این بوده است که در علوم اجتماعی عمل قصدمند و معنی‌دار انسان را از رفتارهای حیوانی و بازتابی که در مکتب رفتارگرایی منظور نظر است مجزا و مستقل کند و بهمین منظور هم در ابتدای اثرش این اصطلاحات خود را تعریف کرده است. ولی مترجم انگلیسی بر رغم سهولت فهم نوآموز انگلیسی زبان درست در داسی‌گرفتار می‌شود که ویر سعی در اجتناب از آن داشته است.

متأسفانه این ترجمه‌های نادرست به برگردان فارسی نیز منتقل شده است و در بسیاری از اصطلاحات دیگر او نیز به نحوی منعکس است چنانکه بر ترجمه‌های «جماعتی شدن»

بجای «اجتماعی شدن» ، اقتدار شروع بجای نظام قانونی و مفهوم گروه صنفی به جای گروه اجتماعی و انواع اقتدار گروه صنفی بجای مقررات گروه می توان همان اشکال را وارد دانست

مع هذا علی رغم مشکلات مذکور و ضمن قدردانی از زحمات مترجم محترم لازم است یادآور شویم که اگر بخواهیم آثار وبر را که اکثر آنها از جمله آثار کلاسیک جامعه شناسی محسوب می شود با حفظ اصالت آن به فارسی برگردانیم لازم است اولاً با منظومه اندیشه و فکرا و به طور کلی آشنایی داشته باشیم دوم در حد مقدور این آثار را به طور مستقیم از زبان آلمانی که زبان اصلی آن است به فارسی ترجمه کنیم یا دست کم به ترجمه های دیگر آن اثر به زبانهای دیگر نیز مراجعه کنیم (مثلاً فرانسه یا عربی) و چند ترجمه را باهم مقایسه کنیم و بالاخره لازم است از هر نوع تقلیل گرایی و ساده انگاری در برداشت و برگردان اصطلاحات پیچیده او پرهیز کنیم.